

Zárójelentés

A regionális köznyelviség vizsgálata Veszprém megyében

49512 sz. OTKA-pályázatról

A pályázat résztvevői. A pályázati munka 2006-ban indult a Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének 6 fős kutatócsoportjával: Dr. Szabó József egyetemi tanár, vezető kutató, Dr. Bogár Edit adjunktus, Dr. Hári Gyula adjunktus, Dr. Pelczéder Katalin tanársegéd, Dr. Révay Valéria egyetemi docens és Dr. S. Novotny Júlia adjunktus részvételével. A kutatócsoport létszáma az első évet követően nem volt állandó, emiatt a kutatómunka sem volt zökkenőmentes.

Dr. Szabó József egyetemi tanár 2007 nyaráig vett részt a kutatómunkában, 2007-ben azonban távozott a Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékéről, ezért helyette dr. Révay Valéria vette át a pályázati munka irányítását.

Pelczéder Katalin a 2008–2009-es tanévben szülési szabadságon volt, ezért abban az évben nem tudott foglalkozni a kutatómunkával.

Dr. Bogár Edit a 2008–2009-es tanévtől a Pozsonyi Egyetem magyar lektora lett, de a nyári szünetekben még részt vett az anyaggyűjtésben, 2010-ben azonban kilpett az egyetemről, emiatt az utolsó évben már nem számíthattunk a munkájára.

Dr. S. Novotny Júlia adjunktusi szerződését a kar vezetése 2009-ben nem hosszabbította meg, ezért az utolsó évben ő is kiesett a kutatásból.

Az eredeti kutatócsoport három tagjának távozása ellenére a pályázati szerződésben foglaltaknak megfelelően igyekeztünk teljesíteni a vállalt feladatot, miközben a távozó kollegák miatt megüresedett állásokat a kar nem töltötte be, így időközben az oktatásban is sokkal nagyobb terhelés hárult a tanszéken maradt kollegákra.

A fent említett okok, illetve a már első évben félélves csúszással utalt pályázati összeg miatt az utolsó évben egy év halasztást kértünk, amelyet a nyelv tudományi zsűri elnöke engedélyezett számunkra.

A kutatómunka előkészítése. A Veszprém megyei regionális köznyelv kutatásának megszervezését elsősorban az indokolta, hogy veszprémi vagy Veszprém megyei tájszótár, illetve a megye területéről gyűjtött nyelvi anyagból részletes és korszerű feldolgozás korábban nem készült.

A regionális köznyelviség kutatásának szükségessége ugyan már az 1970-es években felvetődött, s ennek eredményeképpen napvilágot látott egy e témakörrel foglalkozó tanulmánykötet (IMRE Samu szerk.: Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből), a kezdeti lendület azonban a 80-as években alábbhagyott, miközben a téma továbbra is foglalkoztatta a kutatókat. Az elméleti és módszertani kérdések tisztázásához többen is hozzájárultak (KISS Jenő, FÜLÖP Lajos), a kutatások pedig főleg a szombathelyi kutatócsoportnak köszönhetően (MOLNÁR Zoltán, SZABÓ Géza) a 90-es években is folytatódtak.

A kutatópontok kijelölésekor arra törekedtünk, hogy elsősorban olyan települések nyelvhasználatát rögzítsük, amelyekben még él a hagyományos nyelvjárási alaprég, s ahol a lakosság nagyobb része nem idegen eredetű vagy nem az ország más tájairól a bányavárosokba érkezett betelepülő. Bár a korábbi regionális vizsgálatok inkább a nagyobb városok nyelvhasználatára irányultak, mára a kisebb településeken is olyan előrehaladott a (regionális) köznyelv elterjedtsége, hogy érdemes ezeket is bevonni a vizsgálatba.

Az anyaggyűjtés színhelyéül *A magyar nyelvjárások atlasza* korábbi kutatópontjai közül a következő településeket jelöltük ki: *Bakonyszentlászló, Diszel, Felsőörs, Kapolcs, Nyárád, Szentgál, Vilonya*. A Nyelvatlaszban nem szereplő települések, illetve településrészek közül *Inota, Kádárta és Vörösberény*, a megye városai közül pedig *Balatonalmádi, Pápa, Várpalota és Veszprém* lett kutatópont, ezek ugyanis kulturális központként jó terepül szolgálnak a regionális köznyelviség vizsgálatához.

A szakirodalom tanulmányozását követően elkészítettük a több mint 297 kérdést tartalmazó kérdőívet. A kérdések a Magyar nyelvatlasz térképlapjain alapulnak (több mint kétharmaduk egyezik a nagyatlasz valamely kérdésével), tehát a regionális nyelvváltozatok szókincséhez, hangtanához, morfológiájához kívánnak közelebb hozni bennünket. Ezeket egészítik ki a Szabó Géza és Király Lajos szókészletteni kérdőfüzeteiből átvett, mindenekelőtt lexikai és jelentéstani, valamint a nyelvhasználattal kapcsolatos attitűdök iránt érdeklődő kérdések, továbbá néhány ugyancsak speciális, a földrajzi köznevek használatát, azok ismertségét firtató szókincestani kérdés.

Településenként – a település nagyságától függően – 8-12 adatközlőt választottunk ki három korosztályból: 20–40 évesek, 40–60 évesek és 60 év fölöttiek. Arra is figyeltünk, hogy a nők és férfiak aránya nagyjából azonos legyen, és a beszélők egyúttal képviseljék az egymástól eltérő foglalkozási, iskolázottsági csoportokat is.

A kutatómunka megvalósítása. A gyűjtést az előre meghatározott tervek szerint végeztük az egyes településeken: Bogár Edit Pápa és Nyárád, Hári Gyula Várpalota és Inota, Pelczéder Katalin Veszprém és Kádárta, Révay Valéria Bakonyszentlászló, Szentgál, Kapolcs és Diszel, S. Novotny Júlia Balatonalmádi, Vörösberény, Felsőörs és Vilonya nyelvi anyagát gyűjtötte. Veszprém és Várpalota esetében – a kutatási program céljaiból adódóan is – igyekeztünk úgy kiválasztani a megkérdezetteket, hogy az egymástól történetileg, kulturálisan elkülönülő vagy elkülöníthető településrészek mindegyike képviseltesse magát néhány adatközlővel. A gyűjtésbe magyar szakos diákjainkat is bevontuk. Egy-egy települést a tanszék oktatói és hallgatói együtt kerestek fel. Ilyen közös gyűjtést szerveztünk Bakonyszentlászlóra, Kapolcsra, Nyárádra és Pápára. A többi településen kisebb csoportokban végeztük a gyűjtést. Az adatközlőktől kikérdezett adatokat diktafonra rögzítettük. A kérdőívek kikérdezése mellett az adatközlőktől folyamatos szövegeket is vettünk fel. A beszélgetéseket igyekeztünk úgy irányítani, hogy néprajzilag is értékes, hagyományos témák kerüljenek előtérbe, ez azonban – főleg a fiatalabb korosztályban – nem mindig valósult meg, hiszen közülük a legtöbben már nem foglalkoznak és esetleg nem is érdeklődnek a paraszti gazdálkodás, illetve a hagyományos, ház körüli tevékenységek iránt.

Az adatgyűjtés eredménye: 190 adatközlővel dolgoztunk; közülük 158 személytől kérdeztük ki a teljes kérdőívet, és 80-nal rögzítettünk folyamatos szövegfelvételt. Ez a kérdőíves adatgyűjtéssel együtt 300 órányi rögzített hanganyagot jelent.

A gyűjtött anyag tárolása, digitalizálás. A gyűjtésekkel párhuzamosan megindult a gyűjtött anyag számítógépre vitele. A további kutatások megkönnyítése és egységes elvekhez való rögzítése érdekében útmutatót készítettünk, amely garantálta, hogy minden kérdőívet azonos elvek alapján írjunk le. Előbb egy kiválasztott település anyagát rögzítettük számítógépen. A leírt adatok alapján kiegészítettük a lejegyzés paramétereit, és a többi kérdőív lejegyzésekor a végleges változatot használtuk. Külön figyelmet fordítottunk a kérdések és válaszok direkt, ill. indirekt voltára, a nyelvi adatok ismeretének a szintjére. A különféle minőségű és különböző úton kapott adatokat eltérő módon jelöltük. A kérdőívre adott válaszok lejegyzésekor a fonetikailag pontos jelölés érdekében, miként a szövegek esetében is, a Leditor Analytic nevű programot használtuk.

Minden eddig gyűjtött anyagunkat – a kérdőívekre adott válaszokat és a folyamatos szövegeket – számítógépre vittük, illetve CD-n is tároljuk.

Az összegyűjtött kérdőíves adatok és a folyamatos szövegek számítógépen való rögzítését részben diákok végezték. Számukra a lejegyzést megelőzően a kötelező nyelvjárástani órákon kívül dialektológiai szakszemináriumot és lejegyzési gyakorlatokat szerveztünk.

2009-ben a gyűjtés közben lejegyzett folyamatos szövegekből összeállítottunk egy kötetet Nyelvjárási szövegek Veszprém megyéből címmel (a megjelenés éve: 2010). A szövegek közzétételének célja az volt, hogy ízelítőt adjunk az adatközlőkkel folytatott

beszélgetésekből, a vizsgált települések nyelvhasználatáról, nyelvjárásáról a beszélők spontán megszólalásainak fonetikus közlésével. A szöveggyűjteménybe a Veszprém megyében kijelölt 14 gyűjtőponton – településen, illetve a két nagyobb város településrészén – készített felvételek kerültek.

A szövegek kiválasztásában az a cél vezetett, hogy az előbeszéd nyelvjárási, főként artikulációs, fonetikai jellemzőinek, jelenségeinek tanulmányozására, megfigyelésére alkalmas szöveggyűjteményt készítsünk. Bár igyekeztünk a néprajzi tekintetben is értékes, hagyományos témákat előnyben részesíteni, a regionalitás és a nyelvjárásiasság fokának vizsgálata – mint a kutatási program egyik kiemelt célja – érdekében a nyelvi szempontokat – a nyelvjárási jelenségek meglétét vagy hiányát, a köznyelv és a nyelvjárás találkozása összehatasának, fokozatainak, fajtáinak, sokféleségének bemutatását, szemléltetését – tartottuk a legfontosabbnak. Emiatt esetenként rövidebb, tartalmilag szegényes vagy kevésbé jól sikerült szövegproduktumok is bekerültek a kötetbe. A 14 gyűjtőpontról településenként legalább két, nagyobb városok esetén több adatközlőtől, összesen 32 személytől mutattunk be szövegrészletet. A szövegek kiválasztásakor korlátozottan ugyan, de szociológiai szempontokat is tekintetbe vettünk: törekedtünk arra, hogy férfiak és nők egyaránt szerepeljenek az adatközlők sorában, valamint hogy a beszélők egyúttal különböző foglalkozási és iskolázottsági csoportokat is képviseljenek.

Mivel a köznyelv és a nyelvjárások között a legtöbb eltérés a hangzás, az artikuláció, a fonetikai jelenségek területén mutatkozik – s a beszédnek ez a szintje áll legkevésbé tudatos irányítás és ellenőrzés alatt egy átlagos beszélő esetében, a lejegyzésben a lehetőség szerinti legpontosabb fonetikai megjelenítésre törekedtünk, s egyéb szempontokat csak másodlagosan érvényesítettünk.

A kötetben a bevezető fejezetek után a szövegeket településenként, településrészenként mutatjuk be. A bemutatott szövegek előtt az adott város vagy falu történetének rövid áttekintését is közöltük, amelyben statisztikai adatok, a település rövid története, a nyelvjárási–nyelvi szempontból legfontosabb események és népességmozgások adatai olvashatók a település történetére és nyelvére vonatkozó rövid irodalomjegyzékkel kiegészítve. Ezt követi a kiválasztott szövegeknek fonetikus lejegyzésben való bemutatása az adatközlők nevének és életkorának megjelölésével.

A szövegek fonetikus lejegyzésének elvei. A kötet megjelentetése előtt rögzítettük a szövegek fonetikus lejegyzésének legfontosabb elveit. A szövegek fonetikus átírásában jórészt a *magyar egyezményes hangjelölés* elveit és jeleit alkalmaztuk. A hangzó jelenségek rendkívüli árnyalatgazdagsága és bizonyos nem szokványos jelenségek jelölése miatt itt-ott bonyolultabb jelkombinációkra is szükség volt.

Az azonos jelölések a valóságban nem mindig egyforma intenzitású, azonos mértékű jelenségeket jeleznek, azonban egy sajátosságot csakis akkor jelöltünk, ha az adott beszélő esetében az következetesen megkülönböztethető és azonosítható volt. A hagyományosan jelölt fokozatokat mi is jelöltük (pl. nyíltabb és zártabb képzés, ajakműködés stb.), esetenként azonban további finomítást is alkalmaztunk.

Az eddigi átírási gyakorlatot, a kutatási célt, valamint a technikai korlátokat figyelembe véve nem vállalhattuk, hogy minden hangzó jelenséget ábrázoljunk. A hanglejtést és a tempót nem jelöltük. A hangsúlyokat és a szüneteket olyan módon és mértékben jeleztük, amennyire azok relevánsak voltak a hangképzés, a jelölendő hangsajátosság, az artikuláció szempontjából.

A Függelékben a szövegek köznyelvi változatát adtuk közre: ezzel kívántunk segíteni a kötet használóinak, olvasóinak a jelölés és a szabad szöveg hibajelenségei (megakadásai, ismétlései, homályos részletei) következtében fellépő értelmezési nehézségek leküzdésében. Ezt követően a megszólaltatott interjúalanyok és a szövegfelvételek adatai olvashatók. A kötetet a kutatópontokat bemutató Veszprém megyei térkép zárja.

A kötet szerkesztését, illetve a lejegyzett szövegek szakmai ellenőrzését dr. H. Tóth Tibor egyetemi docens végezte el. A szerkesztésben munkatársa és a településismertető szerzője Hári Gyula volt.

A kutató munka eredményeinek összefoglalása. Előzetes terveinknek megfelelően az utolsó évben kutatómunkánk tapasztalatait Regionalitás és nyelvjárásiasság Veszprém megyében címmel tanulmánykötetben foglaltuk össze. A kötetben közölt tanulmányok nagyjából az összegyűjtött anyag alapján kísérelnek meg képet adni a Veszprém megyei regionális köznyelvről, illetve nyelvjárásokról; a hangtani, morfológiai, szövegtani, szókincstani és szóföldrajzi jellemzőkről. Külön tanulmány foglalkozik a nyelvhasználattal kapcsolatos attitűdök vizsgálatával, Szentgál község idős korosztályának nyelvhasználati jellemzőivel, az általános iskolásoknak a nyelvjárásokról alkotott képével, illetve a beszélt nyelv nemzedéki különbségeivel.

A tanulmánykötet szerzői között a kutatócsoport minden tagja szerepel, de rajtuk kívül más intézmények hasonló témával foglalkozó kutatóit, valamint a témából szakdolgozatot író hallgatóinkat, illetve a kutatómunkába bekapcsolódó volt hallgatóinkat is felkértük egy-egy tanulmány megírására. A kötet szerkesztője Hári Gyula és H. Tóth Tibor. A kötet kiadása előkészületben.

Hazai és külföldi kapcsolatok. Az adatok számítógépes adatbázisának kialakításához az ELTE Geolingvisztikai Kutatócsoportja által kifejlesztett programnak a saját anyagunkra való alkalmazásával is kísérleteztünk, ennek átvételére azonban hosszabb időre lett volna szükség. Közben a kutatócsoport tapasztalatcsere érdekében a dialektológia belga és finn szakértőivel is felvette a kapcsolatot (Liège-i Egyetem Nyelvtudományi Tanszékével és a vallon nyelvátlasz atlaszmunkacsoportjával, valamint az Oului Egyetem professzorával, Harri Mantilával).

A kutatás témájából előadásokat tartottunk, amelyek később konferenciakötetekben jelentek meg.

A kutató munka utolsó évében – a kutató csoport létszámában bekövetkezett jelentős csökkenés ellenére – a szerződésben foglaltaknak megfelelően sikerült teljesítenünk a vállalt feladatot.

Veszprém, 2010. október 29.

Dr. Révay Valéria
vezető kutató